

UNIVERSITATEA BABEȘ – BOLYAI CLUJ NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

CATEDRA DE ISTORIE MEDIEVALĂ ȘI ISTORIOGRAFIE

Ph. D. Thesis

**The Reformation and the Romanians from the Principality of
Transylvania in the 17th century**

Abstract

Advisor:

Acad. prof. univ. dr. IOAN - AUREL POP

Ph. D. Candidate:

MIHAI GEORGIȚĂ

CLUJ – NAPOCA

2011

Introduction

OBJECT AND METHOD

Chapter I

THE HISTORIOGRAPHY OF REFORMATION

I.1. Enlightenment historiography about the impact of Reformation on the Romanians from Transylvania

I.2. Romantic forty-eighters historiography about Protestantism and Transylvanian Romanians

I.3. Ecclesiastical historiography in attention of critical school

I.4. Preoccupations regarding Calvinism and Romanian church in interwar period

I.5. Contemporary historiography about Reformation and Romanians from Transylvania

Chapter II

THE ROMANIAN CHURCH AT THE END OF 16TH CENTURY AND THE RELIGIOUS POLICY OF MICHAEL THE BRAVE

II. 1. „The pious” and Christian ruler

II. 2. The relations of Michael the Brave with South Danubian Christianity

II.3. Michael the Brave in support of Ruthenian orthodoxy

II.4. The religious policy of Michael the Brave in Transylvania

Chapter III

THE RELIGIOUS POLICY OF CALVINIST PRINCES OF TRANSYLVANIA **p.198**

III.1. The destiny of Romanian church from Transylvania to Gabriel Bethlen

III.2. Transylvanian Romanian clergy during the period of Gabriel Bethlen

III.3. Calvin propaganda among Romanian clergy during the princes Rakoczi

III.4. The Romanian church of Transylvania from Mihai Apaffi to the union with the Rome church

III.5. The Romanian church from Transylvania in areas dominated by the Turks

III.6. The religious policy of Habsburgs and calvino-orthodox relations in the moment of religious Union

Chapter IV

MATERIAL AND SOCIAL STATUS OF THE ROMANIAN CLERGY FROM TRANSYLVANIA IN 17TH CENTURY

IV.1. Material situation and social position of Romanian clergy to 17th century

IV.2. Material and social situation in 17th century

IV.3. The noble priests

Chapter V

HERETICS, CONVERTS AND APOSTATES

V.1. Heretics

V.2. Converts and apostates

Chapter VI

CHURCHES AND CHURCH ART- RELIGIOUS IDENTITY MODEL

VI.1. The tradition of artistic religious interferences in Transylvania

VI.2. Religious art and Romanian religious buildings during artistic Renaissance and religious Reformations

Chapter VII

THE BOOK BETWEEN THE EASTERN TRADITION AND RELIGIOUS REFORMATION

VII.1 Manuscripted and printed book

VII.2 Polemical religious Literature

Chapter VIII

THE SYNOD INSTITUTION BETWEEN TRADITION AND CALVIN REFORMATION

VIII.1. The big synod

VIII.2. The small synod

FINAL CONSIDERATIONS

BIBLIOGRAPHY

ANNEXES

The Reformation and the Romanians from the Principality of Transylvania in the 17th century

Abstract

Keywords: Calvinists, Church, Orthodox, Principality, Transylvania

The relations of Romanian church from Transylvania with the Calvinist protestants were the object of the research even from the second half of the 18th century. On the Enlightenment will be outlined two main historiographical currents: that one promoted by the Hungarian scholar Peter Bod, which underlined the advantageous influence of Calvinist Reformation in the cultural and spiritual formation of the Romanians, and the other one developed, in the spirit of the Counter-Reformation, by the leaders of „Transylvanian School”, which points out the religious persecutions and the distortion of traditional worship.

The problem is also resumed by the forty-eighters generation and the romantic school, but closely linked to the general history and the movement of national emancipation. As a result of the accumulation of new sources and of systematic publication of them, activity started during Romanticism, „the critical school”, encouraged by positivism and matured towards the end of 19th century, deals with much more professionalism, with critical and analytical spirit, but, equally, more profoundly, the relations of Romanian church from Transylvania with the Reformation, without being able to detach completely from the confessionalized and patriotic speech.

After the Great Union, it continued the tradition inaugurated by the „critical school”, but the confessionalized and patriotic speech had been outrun, having no more place in the new political context. Although the document remains the main object of research and is always valued, it is no longer fetishized, because it can't offer anymore a complete objectiveness. That's why, the emphasis is on the context and the understanding of historical mechanisms, and the speech is mainly explanatory.

It is in the inter wars period when they are to put basis of the systematic research of protestant Reformations phenomenon and of influences in the church and Romanian culture from Transylvania. There are books and brochures which strictly approach the relations between Romanians and Protestants, both in Romanian and Hungarian historiography.

The interest for this theme will know under the communist system a descending curve, being addressed by researchers like a connection theme of cultural and social history, or it will be included in short chapters from the church history. After the falling of this political system, the ecclesiology, a domain which was unknown ,comes to be of great scientific interest, frequented by historians, theologians, anthropologists. A decisive role in the recovery of history research of interconfessional relations, went to churches, which returned to the fore-front, seeking to redefine in a free society.

Thus, there are to reopen many institutions of higher theological education and many profile magazines, which granted an ample space to the theme of interconfessional relations during the history.

Not only had increased the interest, but also had been updated the investigative methods, interdisciplinarity becoming the strength of the reinterpretation of dates and historical facts.

In the new scientific context, the interfaith relations were also the object of researching the new methods. Concerning the relations of Romanian church with the Reformation, there were studies and works that appeared, which reveal other perspectives and elucidate many aspects. Thus, a new historiographic current was configured and tried to conciliate the two divergent currents formed during the Enlightenment and which over time often fell totally agree.

Besides the modernization of speech and methods, this new historiographic current was supplied by the irene spirit, by a certain desideology and by the discovery of original historical sources.

From our point of view, the moment of Michael the Brave is very important, in the relations between the orthodox church and the other ones from the beginning of 17th century.

In order to understand correctly the actions and policy of Michael the Brave, the historian P.P. Panaitescu, urges us to analyze the spiritual traits which determined him to fight on behalf of Christianity, but also to support and defend his ancestral faith.

He grew up and lived in the proximity of orthodox church, having, according to the epoch testimonies, a great piety and faith. Once becoming ruler, as God representative on earth, he had to protect the church and the faith preached by it. During his short reign, he almost did not miss any time to be concerned with special attention of orthodox Romanian church. Thus, besides the natural attention that enjoyed the metropolitan seat and the bishoprics of Romanian Country, over 20 monasteries from this province received many gifts. In only 4 months that he will sit on the throne of Moldavia, a short period, pretty agitated in his political and military activity, Michael the Brave reinforces the privileges of some monasteries and makes donations to others.

After Calugareni confrontation, when the country failed to recover totally after its devastation, Michael the Brave had decided with the church hierarchy to make a great synod, in order to establish good order in monasteries, postponing the stringent issues of the policy and the war. Thus, it was fixed, in writing, the first monachal regulation valid throughout the 17th century.

Following the tradition of his predecessors, Michael the Brave continued to make donations at the Athos mountain. But, the piety of the faithful voivode emerges not only in times of piece, in moments of natural silence, but also during the wars, when all hope pointed to the divine mercy. Before the fight, he made a pious gesture, committed the mass, and during the fights, he invoked the name of Jesus.

He embraced the cause of all Christianity which was threatened by the Ottoman and Moslem danger, entering in the Saint League, where he acted as one of the most important leaders. During the war with the Ottomans from south Danube, he was perceived by the populations, mostly Orthodox, like a liberator and a restorer of Byzantine Empire. The Orthodox from Balkans fought close by Michael the Brave with a bigger enthusiasm because of the same religion, and because the perspective of a liberation from Ottoman domination by a king or a catholic prince didn't please them, the most radical ones preferring to remain under Moslem occupation, better than, after the liberation, they must go to Catholicism.

As an important orthodox political leader, Michael the Brave will support the Orthodox from Ukraine, that were persecuted and submissive by an aggressive catholic propaganda, after the religious union from Brest-Litovsk. After he had renounced at the filo polish policy, Michael the Brave will intervene directly for the cause of the Orthodox Ruthenians. Having the agreement of ecumenical Patriarchate, he will conclude a secret alliance with the voivode of Kiev, Constantin Ostrogorski and with The Russian Czar, who, through diplomatic and military actions had to counteract the catholic propaganda and even to remove the Catholics from Ukraine.

The entrance of Michael the Brave in the Saint League, initiated by Pope and catholic states, then the treaty of vassalage with Transylvania led to the adoption of a policy of conciliation and mutual respect between the Romanian orthodox church and the catholic one.

If through the treaty in 1595, concluded with Sigismund Bathori, at Alba Iulia, there was a terrible decrease of Michael the Brave authority, and the autonomy of Romanian Country was almost abolished, however, it has achieved the official ressetting of the orthodox Metropolitan seat from Transylvania under the jurisdiction of Metropolis from Targoviste, as it was in the past, and also the guarantee that the Romanian church will function according to its traditions, learnings and dogmas.

In the virtue of this treaty, Michael received some areas in Transylvania, where he had to take refuge with the family if he would lose the throne, after the wars with the Ottomans. The administration of these areas was made from both economical and religious point of view, and on these places they will build churches for the orthodox communities. The voivode gives a special attention to the Metropolitan seat from Alba-Iulia, where he will set up a new residence and a new church.

Signing the treaty of June 9, 1598 with the Habsburgs led to the cancellation of the treaty from 1595, and in exchange for the recognition of the emperor nominal suzerainty, Michael the Brave obtained the full powers of a legitime prince. Concerning the religion, he receives guarantees for the liberty of the orthodox worship and besides, the interdiction of any forms of catholic proselytism, considering the attempts of Sigismund and the repetitive proposals of Pope for the attraction to union with the catholic church.

The occupation of Transylvania and its dominion almost one year, gave the Romanian voivode the opportunity to support directly the orthodox church, treated until then in Transylvania like a tolerated church.

In order to have the Pope's grace and to obtain fast the recognition of his dominion in Transylvania by the Habsburgs, Michael supported openly the catholic church in the detriment of reformed denominations. Especially against the Calvinists and the Unitarians, several measures are taken designed to reduce their presence in public life and to finally remove them of official confessions, recognized in principality.

Instead of Calvin and Unitarian confession it was imposed the orthodox confession of the Romanian voivode, and for its consolidation, he didn't hesitate to put in charge a part of Jesuits goods and wealth.

Also for the consolidation of this representative institution, Michael the Brave put loyal bishops in the free chairs. After having brought the orthodox church among the official religions in Transylvania, Michael had taken measures in order to improve the situation of its servants, treated as serfs and discriminated in Transylvania. Consequently, Michael asked the Diet to approve the Romanian priests exemption by robot and other tasks specific to the serfs. It didn't want the liberation of the priests from serfdom, but it was an important act towards emancipation and equality with the priests of other official churches. These measures of improving the state of the Romanian clergy, as well as the promotion of the orthodox church among the official confessions, will remain a desideratum even after the prince's disappearance.

The persecution of the Romanian Orthodox clergy and their institution opprobrium by the diets' decisions, held after waivode Mihai's relegation and assassination, were impossible to unalterably translate into facts due to the new events and circumstances on the political level, which entailed the reassessment of the Orthodox Church representatives. As a matter of fact, the entire evolution of Romanian people religious life in Transylvania was marked by the political and social background, by the political and institutional transformations that took place within the principality of Transylvania during the 17th century. On these lines, we may note how the Romanian princes were able to support the Romania church in Transylvania every time they concluded treatise with the princes of Transylvania or when they crossed the Carpathians

with their armies. On the other hand, when the Transylvanian princes wished for absolute command, the Romanian church was engaged into projects dealing with the confessional reclamation to exclude the centrifuge elements, exclusion defined by proselytism, conversion and modification of the institutional structure of the Romanian Orthodox Church.

Therefore, the Romanian church of Transylvania would progress, during the said century, between the struggles for the untouchable preservation of the tradition, for secure some privileges or regain a status cherished too little during the reign of Mihai Viteazu, and the acceptance of some half-measures before the Calvinism campaigns.

As opposed to the future prince Gabriel Bathori, Sigismund Rakoczi took a deep interest in the good relationships with the Romanian lords, and better relationships were established with the prince of Moldavia. Probably upon Simion Movilă's suggestions, the latter reconfirms on the 23rd of June, Spiridon's position as the first standing in front of all Romanian churches in Transylvania and Hungarian regions. Nevertheless this prince, leading a circumstantial confessional policy, since he designated bishops following the Romanian waivodes' recommendations, hesitate not to favour the inveiglement of the Romanian clergy to Calvinism. Such a proof is the diploma issued by the prince in Beiuș in January 1668, with which he exonerates the priest Mihai from Vajdafalva, converted to Calvinism, from all taxes owed to the commissioners of inland revenue and the lord of the land. Therewith within this diploma it is shown that all Romanian priests, who for the future will convert themselves to Calvinism, would enjoy the same rights and privileges as the Hungarian Calvinists priests, since they were no longer under the obedience of the Orthodox bishop and thus allowing them to chose their own bishops and archpriests. Thence through acquittals and other privileges a new period of inveiglement of the Romanian clergy to Calvinism commenced.

We may not know exactly what caused a prince with dictatorship dispositions like Gabriel Bathori to bestow on the Romanian clergy a deed for the exoneration from serfs' duties, extremely valuable by motivations and significance. First of all, it is almost similar to the one issued during Mihai Viteazu's reign, which could mean that the orthodox clergy failed to forget the Romanian prince's doing and did not discouraged afterwards, waiting for the right moment to demand again certain rights corresponding to

their status. On the 9th of June 1609, from Alba Iulia, in response to a complaint laid down by the orthodox clergy of Transylvania and Hungarian regions, the prince Gabriel Bathori, testifying for his truthful devoutness and affection for the church servants and due to the sorry condition of the Romanian orthodox clergy, decided that the latter, found within the serfs' status, to be exonerated from all plebeian obligations and civil services owed to their lords and to move freely together with their families wherever they wish, upon previously having cleared the obligations towards their land lord, *recte* the gifts owed accordingly to the inculcated habit, and upon bringing into notice their hierarchical superior in Beograd. With no confessional conditioning, or proselyte messages, as the one issued by Sigismund, the deed coming as a consequence of the diet decision in 1600 opens the series of several similar deeds issued by the princes, that would reconfirm through the century the position of free people of the Romanian clergy, in compliance with certain political circumstances.

Along with Gabriel Bethlen's rising to the throne for one decade and a half, thus bringing a balance within the state, the Romanian orthodox church of Transylvania and its servants will experience a different milestone of evolution and a new impact of the Calvinist influence. The good relationships the prince attended at the beginning with the Romanian princes might be able to explain us for his abstention in openly intervening within the traditional practices of the church. Preserving the same spirit of tolerance and admiration for the church servants, Gabriel Bethlen reconfirms Gabriel Bathori's diploma of 1609, by which the Romanian clergy of Greek Church of Transylvania and the adjacent regions receive a series of rights and exemptions. Consequently, we may claim that Gabriel Bethlen showed a condescending attitude towards the Romanian Orthodox Church, attitude that could be the outcome both of his duty to respect and secure the safety development of the spiritual life, and the good relationships he had with the Romanian princes, protectors and supporters of the Orthodoxy in Transylvania. There are indications that he encouraged the conversion to Calvinism of the Romanian clergy from the very beginning, within the Romanian regions where the Romanian waivodes were not that influential, probably encouraged by several progresses of the Romanian preachers in the western parts of the principedom. One document stipulates that short after his rising on the throne, he is brought into notice about the condition of several Romanian priests from

Bihar, Crasna and Internal Solnoc counties that adopted Calvinism and were waiting for all the rights and privileges of the Calvinist clergy to be recognized for them as well. More precisely, it is claimed that these Romanian priests and deacons preached the word of God and Calvinism in the Romanian churches, giving up to the mistakes of the eastern Greek belief. They successfully operated within few of the Romanian churches and they willingly complied with the Calvinist superintendent's judicature and other important preachers, under whom commandment and with whose support they commenced preaching the Calvinist doctrine among the Romanian people.

Thence on the 17th of February 1614, recording this real fact in favour of the Calvinist church, alluring more and more followers, the prince issues a deed by which he bestows honours, favours, privileges, prerogatives, concessions, liberties and exemptions that the other preachers and deacons of the Hungarian Calvinist churches benefited from. By analyzing this document it appears that the Calvinist preachers succeeded in inveigling new followers from among the Romanian priests. We assume that the main reason for accepting Calvinism was both the material and social aspect, and the privileges and favours the Calvinist clergy enjoyed, and less, or maybe at all, "a sane teaching".

Once Bethlen's authority reached its peak, he found unnecessary the counselling of the lords and metropolitans of the two Romanian lands as regards the religious issues, his political ambitions considering even their allegiance. A government difficult to shatter might be accomplished only by the conversion of the other confessions to Calvinism, intended to provide the ideological support of the prince's power. Trusting himself, and calling for the idea of a unique confession within his principedom and in the position of the bondsman of the faith purity, the prince asked for the approval of Chiril Lucaris to calvinize the Romanian people in Transylvania, fallen and theologically uninformed. The patriarch's answer, sympathetic himself with the Calvinism, issued on the 2nd of September 1629, implies that this challenge is hard to fulfil and that a *sine qua non* condition would be the breaking of the relationships with the Romanian people in the two other provinces, which is impossible to achieve.

The Calvinist campaigns policy to convert the clergy was more systematically continued by Gabriel Bethlen's successors, the Rakoczi princes, during their reign it reached its climax. The cooperation between the prince Gheorghe Rakoczi I and the

leaders of the Calvinist church becomes closer for the subordination of the other churches. The radicalisation of the intentions and the related discourse reveals the stressing of the confessionalisation process, intending to control the dissident movements emerged within Calvinism and also the consolidation of the bishop's power, the Sabbatarians' annihilation and the placement of the Unitarian church under the control of the central power, and not ultimately the transformation of the Romanian prelate in Alba Iulia into a subordinate of the Calvinist hierarch.

Along with the exemptions reconfirmation bestowed on the Romanian priests, Gheorghe Rakoczi I designates and confirm Romanian metropolitans in Alba Iulia under the obligation of observing the terms of the Calvinist campaign policy against the Romanian church, terms that would be imposed upon the entire Romanian clergy. Some of the provisions favouring Calvinism included within the metropolitans' appointment diplomas will appear, during that time, within the appointment diplomas of several protopopes inclined to cooperate. Refusing to implement this adverse policy of Calvinism, the metropolitan Ilie Iorest was superseded from its episcopal see, and in his place was appointed Simion Ștefan, who proved to be more willingly to implement the policy of Calvinism and accept the increasing interference of Calvinist superintendence within the internal issues of the Romanian church.

After a while, Gheorghe Rakoczi II will continue the Calvinist campaign policy initiated by his father, the involvement at the dawn of his reign within the military external campaigns, with the support of the Romanian princes, concurred with a more reconciling policy towards the Orthodox Church in Transylvania and with the intenses diminishing of the Calvinist proselytism. Therefore it was possible the appointment of a metropolitan like Sava Brancovici who did not care for the Calvinist absolutism policy.

Under the prince Mihai Apaffi, a prince of weak authority, the Calvinist propaganda failed to sustain the needed consistency and determination to implement measures intended for the Romanian Church reformation in compliance with Calvin's beliefs. On the other hand, the close relationships with the Romanian regions and the intransigency of Sava Brancovici represented other factors of the Calvinist proselytism annihilation. Although the appointment of a new superintendent, Mihail Tofoi, a former preacher at the prince court, a self-confessed adversary of the orthodoxy, and the set-up

of a plot against Apaffi and of which Sava Brancovici was no stranger, led to his elimination from the metropolitan see in 1680. After the said metropolitan's quietus and arraignment, Iosif Budai will be designated to take his place, by unanimous vote, and the prince issues on the 28th of December 1680 the endorsing diploma for the new metropolitan with judicature over Transylvania and the adjacent regions, with the exception of Făgăraș Country, compelling for observance of 19 pro Calvinist policy terms. It was needed the intervention of the prince of Muntenia, Șerban Cantacuzino, for the Romanian orthodox people of Transylvania could preserve all of their religious ceremonials. Iosif Budai had occupied for only two years the metropolitan see, and his successor, the Greek Orthodox Ioasaf endeavoured to avenge the misdeeds conducted against Sava Brancovici and to authoritatively shepherd the Romanian church of Transylvania, rejecting all Calvinist interference. Upon his death, the designation of Varlaam was conditioned again by the 19 terms of the Calvinist policy, though the Calvinist propaganda drops in intensity, since in 1688 the new lord of Transylvania are the Catholic Habsbourgs.

The Romanian church is taken out of the influence of the Calvinist policy by the imperial family who were looking to restore the internal political balance by unifying the Romanian people with the Church of Rome. The imperial diploma of 1692 bestowed on the Romanian clergy the possibility of emancipation and improvement of their social position. The Calvinists attempted also to answer the issue by designating the new metropolitan of Transylvania, Teofil, in December 1692, in compliance with the 19 terms.

The organisation of the supreme reformed consistory mainly intended for the time to last against the Catholic restoration supported by the Habsbourgs. In the board of this Consistory took part the Calvinist governors of Transylvania enjoying the needed authority and force. Therefore, in 1692, the governor Gheorghe Banffi, the president of the Consistory was the one to secure Teofil, the metropolitan, by prescribing the 19 terms of the Calvinist policy. The unification of the Romanian orthodox with Rome aroused an increasing interest within the reformed Church, preoccupied to defend the Romanian priests recognizing the Calvinist superintendence judicature.

In 1697, the first information related to the unification project was communicated to the supreme Calvinist trustees, Gheorghe Banffi and the chancellor Nicolae Bethlen, when commissioned by the Transylvanian chambers stayed in Vienna for 6 months for negotiations. They immediately entered their protest to minister Kinsky and forwarded a memorandum to the emperor, but their attempt proved to be unsuccessful. Nevertheless, in March 1698, within the council of ministers they succeeded to convince its members to accept the orthodox priests' right to unite with any of the four recognized religions of Transylvania, also securing the social position of the clergy in the related religion. In this line, the imperial decree of the 14th of April 1698 was issued. Therefore, during the investigations related to the unification carried out in the following year, it was ascertained that some of the priests preferred to remain within the Calvinist church, solidarity considered to be an official arrangement, with no implications in their religious life. Within the next years, the unified with Rome Romanian Greek-Catholic church will progressively consolidate and will dismiss all Calvinist reformed interferences within the Romanian people lives.

The artistic manifestations related to the sacred ecclesiastical domain, were, for the Romanian population of principality, circumscribed to Byzantine and Postbyzantine traditions, that radiated from Carpathian orthodox artistic centers. So, through its links with the Eastern artistic tradition, the Transylvanian orthodoxy put an obstacle difficult to overcome by protestant and catholic influences. However, the strong conservative tradition of the orthodox Romanians and in terms of artistic technique, was pierced by some Western stylistic influences, but not as result of the acceptance of some conceptual models, which were on the basis of artistic expression, but rather as natural purely technique and formal mimicry, designed to better highlight the Romanian religious conceptions. It isn't less that, in this way, they have slipped unnoticed some motifs or themes from Western religious thinking. Both the royal foundations and the influences or the artistic borrowings from south Carpathians, even contaminated by the blast of Western arts, have represented a resistance against the iconoclasm and the Calvinist proselytism, and then, from the end of the century, the constancy testimony in Eastern tradition for the Catholicism that promoted the union.

With few exceptions, the religious buildings of the Romanians from Transylvania, have represented, during The Middle Age, a distinct religious identity model. The influences from the catholic religious art to the religious Reformation have manifested especially in the style and the technique of execution. After Reformation, especially in the domain of sacred painting, the iconoclasm professed by the Calvins and the Unitarians was not able to divert the tradition of Eastern iconography, which remained the strongest religious brand of the Romanians identity and which differentiated them so definitely and visible from the protestants. The iconography was, therefore, a strong means of resistance to Calvin propaganda. If the printing of religious books in the Romanian language closed the orthodox Romanians in a certain way by the protestant ideology, which cultivated the preaching of the word in vernacular languages, the religious painting, representing so many Byzantine saints and scenes from Eastern tradition, kept an unbridgeable cleavage among these confessions.

The sustained effort for the copy in Slavonic language of theological manuscripts with dogmatic and polemical character, in the second half of 16th century, it could be determined by the spread of the new protestant trends. They demonstrate that the Romanian orthodox church was prepared from the bookish point of view, even if in Slavonic clothes, to expose the weak points of other Christian confessions, considered heretic, and to draw attention to their proselytism, as well as to reveal the right faith of Eastern church. This is also revealed by any Slavonic manuscripts from Transylvania, where the confessional confrontations were harsher. All these manuscripts, which also contained polemical texts, will be a source of inspiration for the Romanian polemical texts, from 17th century, more elaborated and more applied.

After long debates in the literature of specialty, it was established that the first translations of religious books in Romanian language (Voronetian Codices, Scheiana Psalter, Voronetian Psalter, Hurmuzaki Psalter), which were made not accidentally in Transylvania, more precisely in Maramures, were determined, besides the internal cultural needs, by the movements of religious Reformation. From this fact, it was considered that the prints of Coresi, even those without a protestant content have appeared under the influence of Reformation currents.

The ritual, liturgical books and those necessary to the stall (Ceaslov, Octoih, Minei etc.) continue to be preponderantly in Slavonic, while in Romanian language are preferred the moral and teaching books, present in homilies, jitias, wisdom books and apocryphals. Among the Romanian prints from 1560 and 1650, the homilies take the first place, until the last square of 17th century comes again the printing of ritual books. How can we explain the big request for the Romanian books of teaching, where are explained and commented the Christian learnings? Besides the natural need, we think that their redaction and multiplication were also determined by the competition with the Protestantism, which didn't emphasize on ritual, but on preach and explanation of Bible learnings. In front of The Calvinist reputed preachers, who were able to fascinate through oratorical craft of preach, and their message could draw attention to the Christians of other confessions, the orthodox priests, especially those from Transylvania, had to raise the homiletic level of preach, making appeal more frequently to Homilies, true collections of sermons in the purest orthodox spirit. For example, under Calvinist influence, Coresi publishes in 1567 „The Gospel Interpretation with Molitvelnic” in annex, also called the first Coresian Cazania, translations after Calvinist works, and in 1581, he is printing like an orthodox reaction to these, „The Gospel Interpretation”, also called the second Coresian Cazania, translated from Slavonic language after an orthodox authentic source. In coming decades, both Cazanii were copied according to the confessional copyists' inclinations.

The increase of Calvinist propaganda in the middle of 17th century wasn't left unanswered, as the priests disposed to collaborate has found favorable field in certain areas. The copyists were, in fact, a good tool for spreading the Calvinists teachings. From ignorance or following some higher commands, they have transcribed and copied Calvinist texts. By the order of a bishop or a field master, usually Calvinist, or maybe of own initiative, some copyists, deacons or priests, have started to transcribe, translate or compile Calvinist texts. In the middle of 17th century , the deacon Ioan copies, alone, in the place Pocioveliste, near Beius, „The Gospels Interpretation and Molitvelnic”, printed together by Coresi. The copy of these prints illustrates that, besides the materialization of propaganda measures, the insufficiency of necessary copies, exhausted during the time or destroyed by the Orthodox. Despite some gaps from Molitvelnic, the

copy of Ioan from Pocioveliste, with some parts from Cazanie copied at the beginning by Michael Romanian, are the clear expression of the Calvinist propaganda and its tools in Crisana and Zarand lands. But the dimension of this phenomenon is given by other examples and other procalvinists copyists, who activated in Bihar. Also in the middle of the 17th century, the priest Jurju from Luncașprie, copies a religious codice, which contains texts, prayers and Calvinist litanies, copied then by his apprentice, the priest Ioan. Although the work of the copyist Popa Ursu from Cotiglet contains many texts and influences of Calvinist Reformation, we can't say that he is a Calvinist priest, but that one who lived in a region where the Calvinism had been strongly rooted. Knowing Hungarian language, he certainly knew the Calvinist books of worship and education, that he had introduced in his manuscripts, maybe under the pression of his Hungarian masters. Anyway, he seems to be an attendant of the Calvinist proselytism. From this copyist, there were kept two Cazanii and two Molitvelnice, bookish tools very efficient in Calvinist propaganda. Calvinist texts, manuscripts or printed, have circulated especially among Calvinist Romanians, but always with Latin alphabet and Hungarian orthography.

In the large mass of the Orthodox Romanians from Transylvania, the Calvinist propaganda was made through the printing. One of the conditions imposed by the Calvinist superintendance to the candidates at Metropolitan seat in Alba Iulia was to do the mass in Romanian language, to translate and print in Romanian the Calvinist prayers.

Generally speaking, the Calvinist propaganda among the Romanians was made the most efficiently through the book and printing, so, through cultural tools. The book and the printing were the only ones that left deep traces of the influence of protestant Reformation, especially the Calvinist one, among the Romanians. The other measures imposed to the Orthodox Romanians haven't resisted in front of such a popular Christianity, very rich and complex at the same time. The Romanians had to be convinced that they were going to follow the teachings from the saint book, after the principle *sola scriptura* and not rituals or orthodox cultic traditions. That's why, the printed book or copied in Romanian language was the main weapon of propaganda and in the same time it had a dogma value. When the Orthodox, mostly their hierarchs, have felt that, through the book and the printing, the Calvinists tried to destructed their church,

they had retorted without delay, printing themselves polemical works where the Calvinism was combated.

The history of the Calvinism phenomenon or the failure of calvinization policy of Romanian church from Transylvania made appeal, especially, to the sources that contain information on the institutions of this church. The name equivalence of the big orthodox synod and its manner of organization after the Calvinist *Synodus generalis*, or the assembly of the priests and the deans from all over the country, with the bishop and the superintendent, was seen like a sure Calvinist influence. Then, the fact that the big synod attributions were identical with those of the general Calvinist one, and the Eastern religious right didn't provide such an institution, it was another supplementary reason to believe that it have been copied after the Calvinist model. As for the influence that the Calvinism have had upon the little synod institution, this one was considered to be the equivalent of the synod partially reformed, also having the same attributions. Recent studies show that both institutions of the big synod and of the little one, have had an old tradition started before the Calvinist Reformation, and during its period it was just adapted. Therefore, the restructuring tried by the Calvinist superintendence at the level of the Romanian synodal assembly from Transylvania, didn't make up to redefine the specificity of the big synod and of the little synod. The only one notable influence was the supervision of the Calvinist bishop upon these Romanian orthodox institutions.

SELECTIVE BIBLIOGRAPHY

I. Unpublished Sources

1. AN-DJ Bihor, fond *Episcopia romano-catolică de Oradea. Instrumenta literalia*
2. AN-DJ Bihor, fond *Capitulul Episcopiei romano-catolice de Oradea. Instrumenta literalia*
3. AN-DJ Bihor, fond *Episcopia ortodoxă Oradea*
4. AN-DJ Bihor; fond *Episcopia romano-catolică Oradea, seria Publico Ecleziastice*
5. AN-DJ Bihor, fond *Protopopiatul reformat Bihor*
6. AN-DJ Bihor, fond *Protopopiatul reformat Marghita*
7. AN-DJ Bihor, fond *Protopopiatul reformat Bihor*
8. AN-DJ Brașov, fond *Primăria orașului Brașov-Colecția Stenner II*
9. AN-DJ Brașov, fond *Registre de stare civilă. Făgăraș, Biserica reformată*
10. AN-DJ Cluj, *Colecția Aranka György*
11. AN-DJ Cluj, *Colecția de urbarii ale domeniului cetății Făgăraș*
12. AN-DJ Cluj, fond *familial Kemény*
13. AN-DJ Cluj, fond *Primăria Orașului Bistrița*
14. AN-DJ Cluj, fond *Primăria Orașului Bistrița. Documente românești*
15. AN-DJ Cluj, fond *Scaunul Arieș, Protocoale*
16. AN-DJ Maramureș, fond *Prefectura județului Maramureș. Conscrierea nobilimii comitatului Maramureș*
17. AN-DJ Maramureș, fond *Prefectura județului Maramureș. Protocoalele adunării comitatense*
18. AN-DJ Maramureș, fond *Primăria Baia-Mare*
19. AN-DJ Mureș, *Colecția de documente și manuscrise a Bibliotecii documentare Teleki Bolyai*
20. AN-DJ Mureș, fond *Colecția de documente Szabó Mihai*
21. AN-DJ Sibiu, *Colecția Brukenthal*
22. AN-DJ Sibiu, *Colecția documente medievale*
23. AN-DJ Sibiu, fond *Documente episcopale*
24. AN-DJ Sibiu, fond *Capitulul evanghelic Bistrița*
25. AN-DJ Sibiu, fond *Capitulul evanghelic Sibiu*
26. AN-DJ Sibiu, fond *Colecția acte fasciculare*
27. AN-DJ Sibiu; *Colecția urbarii și conscripții*
28. Arhiva Episcopiei reformate Cluj, fond *Szilagy*
29. Biblioteca Academiei Române–Filiala Cluj, F.T. 363
30. DANIC, *Colecția microfilme Austria*
31. DANIC, *Colecția microfilme Italia*

32. DANIC, *Colecția microfilme Ungaria*
33. DANIC, *Colecția microfilme Vatican*
34. MOL, *Arhiva fiscală*, fond 71-comisia fiscală
35. MOL, *Arhiva familie Teleki de Târgu-Mureș*
36. MOL, *Libri Regii*
37. BAR, manuscris românesc 4818
38. BCU-Lucian Blaga, manuscris românesc 4325
39. Colecția muzeală a Episcopiei Ortodoxe Oradea, manuscris 22
40. Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Oradea, *Molitvelnic*, București, 1722

II. Edited Sources

1. *** *Călători străini despre Țările Române*, București, 1972
2. *** *Cronici în versuri despre Mihai Viteazul*, prefață și traducere de Olga Cicanci, București, 2004
3. *** *Cronici turcești privind Țările Române*, București, 1966
4. *** *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, editate de Andrei Vereș, vol. IV-XI, București, 1932-1936
5. *** *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, I, ed. István György Tóth, Roma-Budapest, 2002
6. *** *Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române (1590-1630). Documente externe*. publicate de Radu Constantinescu, București, 1981
7. *** *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, (2), *cronicari și istorici străini secolele XVI-XVIII*, Editura Academiei RSR, București, 1983
8. *** *Mihai Viteazul în conștiința europeană. Documente externe*. Volumul I, Editura Academiei RSR, București, 1982
9. *** *Mihai Viteazul în conștiința europeană. Relatări și presă*, Volumul IV, Editura Academiei RSR, București, 1986
10. *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, editată de Andrei Vereș, București, 1931.
11. *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, editată de I. Bianu, N. Hodoș, tom. I, IV, București, 1903, 1944
12. Ciorănescu Al., *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940
13. Cipariu Timotei, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericii românești mai ales unite*, Blaj, 1855
14. Corfus Ilie, *Mihai Viteazul și polonii - cu documente inedite în anexă*, București, 1937
15. Hurmuzaki E., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II-XV, București, 1897-1913.

16. Hurmuzaki Eudoxiu, Iorga Nicolae, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. XV, partea a II-a, București, 1913
17. Iorga Nicolae, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*. București, 1985
18. Iorga Nicolae, *Documente românești din arhivele Bistriței*, partea a II-a, București, 1900
19. Iorga Nicolae, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene. II. Inscripții și însemnări, studii și documente*, vol. XIII, București, 1906
20. Lința Elena, *Catalogul manuscriselor slavo-române*, vol. I-II, București, 1980.
21. Lupaș I, *Documente istorice transilvane*, Vol. I, 1599-1699, Cluj, 1940
22. *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, vol. XIII-XIX, Budapesta, 1886-1892.
23. Oltean Vasile, *Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului*, Iași, 2004
24. Vereș Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II-XI, București, 1930-1937.

III. Works

1. *** *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenburgen*, Klausenburg, 1839
2. *** *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*, Studiu și ediție de Costin Feneșan, Timișoara, 2001
3. *** *Erdelyi és hódoltsági Jezuita missziók, I/1 (1609-1616)*, Szeged, 1990
4. *** *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, București, 1984
5. *** *Îndreptarea Legii, 1652*, Ediție critică, București, 1962
6. *** *Jezuita okmánytár I/1. Erdélyet és Magyarországot érintő iratok 1601-1606*, Szeged, 1995
7. *** *Școala Ardeleană*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, Editura Minerva, București, 1983
8. *** *Timișoara pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969
9. *** *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, II, București, 1973, 1982.
10. Achim Viorel, *Banatul în evul mediu. Studii*, București, 2000
11. Adam Sergiu, *Ctitorii mușatine sec. XIV-XVI*, Cluj, 2001
12. Albu Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944
13. Alzati Cesare, *Terra romana tra oriente e occidente. Chiese ed etnie nel tardo 500*, Milano, 1982
14. Armbruster Adolf, *Romano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronică săsească*, București, 1980
15. Barbu Violeta, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările române în secolul al XVII-lea*, București, 2008
16. Barițiu George, *Catehismul calvinesc impus clerului și poporului românesc sub domnia principilor Georgiu Rákoczi I și II*, București, 1879

17. Barițiu George, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe 200 de ani în urmă*, vol. I, ediția a II-a, Brașov, 1993
18. Bârlea Ioan, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909
19. Bethlen Nicolae, *Descrierea vieții sale de către el însuși*, Cluj-Napoca, 2004
20. Binder Ludwig, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln-Wien, 1976
21. Bitáy Arpád Dr., *Az erdély románok a pratestáns fejedelmek alatt*, Deciosânmartin, 1925
22. Bocșan Nicolae, Lumperdan Ioan, Pop Ioan-Aurel, *Etnie și confesiune în Transilvania (sec. XIII-XIX)*, Oradea, 1994
23. Boldea Liția, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origini, statut, studiu genealogic*, Reșița, 2002
24. Borcea Liviu, *Bihorul Medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005
25. Borovsky Samu, *Bihar vármegye és Nagyvárad*, Budapesta 1900
26. Bulboacă Sorin, *Structuri politice și profesionale în banatul Lugoșului și Caransebeșului (1552-1658)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2004
27. Bunea Augustin, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904
28. Idem, *Vechile episcopii românești ale Vadului, Giogiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902
29. Bunea D. Augustin, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906
30. Bunta Petru Dr., *Gabriel Bethlen*, Editura Militară, București, 1981
31. Bunytay Vincze, *A váradi püspökség története*, Nagyvarad, 1883
32. Butișcă Constantin, Dudaș Florian, Pinteș Cosmin Pr., *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului-Biserica din Velența Orășii*, Oradea, 2004
33. Cartoian Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980
34. Ciobanu Veniamin, *La cumpănă de veacuri (Țările române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea)*, Iași, 1991
35. Constantinescu Radu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527-1546)*, București, 1978
36. Corfus Ilie, *Corespondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia*, Cernăuți, 1935
37. Costea Ionuț, *Solam virtute et nomen bonum. Nobilitate, etnie, regionalism în Transilvania princiară (sec. XVII)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2005
38. Cotoșman Gh., *Viața sfântului Iosif cel Nou mitropolitul Timișorii și a toată țara Banatului 1650-1656*, Timișoara, 1956
39. Crăciun Ioachim, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928
40. Cserei Mihály, *Erdély históriája (1661-1711)*, Kiada, Budapest, 1983
41. Csernak Bela, *A református egyház nagyváradon, 1557-1660*. Oradea, 1992

42. Csetri Elek, *Bethlen Gabor életútja*, Editura Criterion (Kriterion), Bukarest, 1992
43. Demény Lajos, *Bethlen Gabor és kora*, Editura politică (Politikaj konyvkiodó), Bukarest, 1982
44. Dinu Tudor, *Mihai Viteazul, erou al eposului grec*, București, 2008
45. Dobrescu Nicolae, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, Budapesta, 1905
46. Drăgan Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București, 2000
47. Drăgan Nicolae, *Două manuscripte vechi. Codicele Teodorescu și Codicele Marțian*, București, 1914
48. Drăguț V, Săndulescu N., *Arta brâncovenească*, București, 1971
49. Drăguț Vasile, *Pictura murală din Transilvania (sec. XIV-XV)*, București, 1970
50. Idem, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968
51. Dudaș Florian, *Curtea voievodală a domnitorilor români peregrini în secolul al XVII-lea în Crișana*, Oradea, 2001
52. Idem, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Timișoara, 2005
53. Idem, *Vechile manuscrisele românești din Țara Bihorului*, vol.I Oradea, 2007
54. Idem, *Urme din trecutul Transilvaniei*, Timișoara, 2004
55. idem, *Vasile Sturze Moldoveanul. Peregrinul transilvan (1693-1730)*, Oradea, 1993
56. Duicu Serafim, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, 1983
57. Dumitran Ana, *Religie ortodoxă- religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, 2004
58. Dumitran Ana, Gudor Botand, Dănilă Vasile pr., *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI-primele deceniale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000
59. Dumitrescu Carmen Laura, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978
60. Dușu Alexandru, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, 1972
61. Duzinchievici Gh., *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (secolele XVI-XIX)*, Văleni de Munte, 1935
62. Ehler Johann Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982
63. Feneșan Costin, *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat. Secolele XVI-XVII*, Timișoara, 2000
64. Feneșan Cristina, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1718)*, Timișoara, 2004
65. Filimon Petre, *Protestantismul și românii din Ardeal. Combaterea unei teorii uniate*, Arad, 1938
66. Fîru Nicolae, *Biserica ortodoxă din Bihor în luptă cu unirea*, Caransebeș, 1913
67. Gheție Ion, Mareș Al, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985
68. Gheție Ion, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974
69. Ghitta Ovidiu, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență(1667-1761)*, Cluj-Napoca, 2001
70. Göllner Carol, *Gheorghe Rákóczi II (1648-1660)*, București, 1977

71. Gorun Gheorghe, *Biserica românească și societatea transilvăneană. Studii de istorie a bisericii greco-catolice românești*, Editura Logos 94, Oradea, 2002
72. Grama Alexandru, *Instituțiile calvinești în biserica românească din Ardeal. Studiu istorico-canonice*, Blaj, 1895
73. Greceanu Radu, Greceanu Radu Logofătul, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, București, 1970
74. Hancock-Ștefan George, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645*, Oradea, 2003.
75. Hașdeu B. P., *Istoria toleranței religioase în România*, București, 1868
76. Hașdeu B.P., *Cuvente den Bătrâni*, tom, II, București, 1984
77. Hintz Johann, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1850
78. Hossu Valer, *Nobilimea Chioarului*, Baia-Mare, 2003
79. Ionescu Ștefan, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981
80. Iordan Al, *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, București, 1936
81. Iorga N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol I, II, București, 1979.
82. Iorga Nicolae, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a revăzută și adăugită vol. I, București, 1928
83. Idem, *Istoria literaturii românești*, I, Ediția a,II-a, București, 1925
84. Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989
85. Idem, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902
86. Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között*; Cluj, 1940
87. Kádár J., *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, vol. IV, Dej, 1904
88. Kraus Georg, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, Editura Academiei, București, 1965
89. Kémenj J, *Memorii*, Cluj-Napoca, 2003
90. Lampe von Frid Adolpho, *Historia Ecclesiae Reformatae Hungaria et Transilvania, Traiecti ad Rhenum*, MDCCXXVIII
91. Laurean Augustin Treboniu, *Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania*, Viena, 1850
92. Lăzărescu George, Stoicescu Nicolae, *Țările române și Italia până la 1600*, București, 1972
93. Leb Ioan-Vasile, *Biserica și implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj, 2000.
94. Luca Cristian, *Petru Cercel. Un domn umanist în Țara Românească*, București, 2000
95. Lupaș Ioan, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Ediția a II-a, București, 1941
96. Lupaș Ioan, *Din istoria Transilvaniei*, București, 1988.

97. Lupaș Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Ediția a II-a, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995
98. Lupaș Ioan, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I-IV, Sibiu, 1943
99. Lupaș Marina I, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656-1683*, Cluj, 1939
100. Lupaș Ștefan, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, Oradea, 1935
101. Maior Petru, *Istoria bisericii românilor*, vol. I, ediția îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, 1995
100. Mangra V. Vasile, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1904
102. Mareș Alexandru, *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005
103. Mazilu Dan Horia, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976
104. Idem, *Recitind literatura română veche*, Partea I, București, 1994
105. Mârza Eva, *Din istoria tiparului românesc; Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, 1998
106. Meteș Ștefan, *Din istoria artei religioase române I, Zugravii bisericilor române*, Cluj, 1928
107. Idem, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Ediția a II-a, Vol. I, Sibiu, 1935.
108. Idem, *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936
109. Idem, *Moșia ardeleană Cetea a Logofătului Ioan din Pitești și iobagii săi*,
110. Idem, *Moșiile domnilor și boierilor din Țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925
111. Idem, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930
112. Mihoc Blaga, *Religie și naționalitate*, Oradea., 1998
113. Mocanu Vasile, *Ioan Căian*, București, 1972
114. Moisa Gabriel, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003
115. Movilă Petru, *Împăcarea bisericii ortodoxe*, Iași, 2002
116. Murdock Graeme, *Calvinism on the Frontier. 1600-1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford, 2000
117. Mușlea Candid C., *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1943
118. Neagoe Manole, *Mihai Viteazul*, București, 1994
119. Nicoară Teodor, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, 2001
120. Nilles Nicolao, *Symbole ad illustrandum historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, Vol. I, 1885
121. Oltean Vasile, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, București, 1989
122. Oțetea Andrei, *Renașterea și Reforma*, București, 1968
123. Păcurariu Mircea, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992.
124. Păcurariu Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ediția a II-a, Vol. 2, București, 1994
125. Idem, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Vol I, București, 1980

126. Idem, *Istoria mănăstirii Prislop*, Arad, 1986
127. Panaitescu P. P., *Mihai Viteazul*, București, 2002
128. Idem, *Românii și bulgarii*, București, 1944.
129. Idem, *Începuturile și biruinșa scrisului în limba română*, București, 1965
130. Idem, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, București, 1961
131. Idem, *Petru Movilă. Studii*, București, 1996
132. Pavel Const., *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928
133. Periș Lucian, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească 1601-1698*, Editura Buna Vestire; Blaj, 2005.
134. Petrescu C. Ion, *Mihai Viteazul și arta diplomației*, Ploiești, 2001
135. Pillat Cornelia, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980
136. Pippidi Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, Editura Academiei RSR, București, 1983
137. Piru Al., *Istoria literaturii române, I Perioada veche*, Ediția a treia revăzută, București, 1970
138. Pokoly I, *Az erdély reformatus egyház története*, vol II, Budapest 1904.
139. Popescu Florentin, *Ctitorii brâncovenești*, București, 1976
140. Porumb Marius, *Icoane din Maramureș*, Cluj-Napoca, 1975
141. Idem, *Pictura românească din Transilvania I.(sec.XIV-XVII)*, Cluj-Napoca, 1981
142. Idem, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legăturile culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV-XVI*, Cluj-Napoc ,2004
143. Prodan David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, București, 1980
144. Prodan David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984
145. Pușcariu Ilarion, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, 1889
146. Pușcariu Ioan Cavaler de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*. Ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2003
147. Idem, *Fragmente istorice. Despre boierii din Țara Făgărașului*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2006
148. Radosav Doru, *Cultură și Umanism în Banat secolul XVII*, Editura de Vest, Timișoara, 2003
149. Idem, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec.XVII-XIX)*, Oradea, 1995
150. Révész Imre, *A reformáció az erdélyi oláhok között*, Debrecen, 1938
151. Rezachevici Constantin, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană secolele XIV-XVI- evoluția unui concept în contextul vremii*, București, 2001
152. Rusu Adrian Andrei, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997
153. Sabău Nicolae, *Metamorfoze ale barocului transilvan*. Vol. II, *Pictura*, Cluj-Napoca, 2005
154. Salvan Florin, *Viața satelor din Țara Bârsei în evul mediu(secolele XIII-XVI)*, București, 1996
155. Sârbu Ion, *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, Timișoara, 1976
156. Scholtz Béla, *Nagy-várad várának története*, Nagyvárad, 1907

157. Sebestyén Gheorghe, *O pagină din istoria arhitecturii României, Renașterea*, București, 1987
158. Simionescu Eufrosina, *Monumente literare vechi-codicele de la Cohalm*, Huși, 1924
159. Stăniloae D., *Viața și activitatea patriarhului Dositei al Ierusalimului*, Cernăuți, 1925
160. Suciș I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977
161. Szegedi Edit, *Identități premoderne în Transilvania*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2002
162. Eadem, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și iluminism*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006
163. Székely Marianne, *A protestáns erdélyi fejedelmek hatása a román kultúra fejlődésére*, Debrecen, 1935
164. Székfi Gyula, *Bethlen Gábor történelmi tanulmány*, Helikon Kiadó, Békéscsaba, 1983
165. Șerbănescu Nicolae I. Pr., *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, Târgoviște, 2001
166. Șiadbei I., *Istoria literaturii române vechi*, București, 1975
167. Tarnóc Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Gondolat, Budapest, 1978
168. Tempea Radu, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*, București, 1969
169. Todîța Damian, *Mihai Viteazul și Clujul*, Cluj, 2004
170. Țigu Gh. Viorel, *Pictura icoanelor pe lemn din banatul secolelor XVII-XVIII*, Arad, 1999.
171. Ursuțiu Liviu, *Domeniul Gurghiu (1652-1706)*, Cluj-Napoca; 2007
172. Ursuțiu Maria, *Relațiile agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1985
173. Uspenski Leonid, *Teologia icoanei în Biserica ortodoxă rusă*, Cluj-Napoca, 2005
174. Varlaam, *Opere. Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*. Ediție critică studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, 1984.
175. Veniamin Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, 1982
176. Vesa Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, Cluj-Napoca, 2006
177. Voitec-Dordea Mira, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, București, 2004
178. Zach Krista, *Orthodoxe Kirche und Romänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977

Studies and Articles

1. *** *Forme ale păcii în sud-estul european în secolul al XVI-XVII*, în *Revista de istorie*, an. 35, nr.1
2. Abrudan Paul, Avrigean Domnica, *Două documente inedite de la cancelaria din Alba Iulia a lui Mihai Viteazul*, în *R. I.*, tom, 28, nr. 4 , 1975

3. Agache Dumitru, *Mihai Viteazul-apărător al creștinătății*, în *Vârstele unirii. De la conștiința etnică la unirea națională*, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Iași, 2001
4. Idem, *Câteva precizări despre ctitoriile bucureștene ale lui Ghiormă Banul*, în *Glasul bisericii*, an XXIII, nr 5-6, 1964
5. Idem, *Exarhul patriarhal Nichifor Dascălul, Cneazul Constantin Vasile de Ostrog și Mihai Viteazul*, în *Revista istorică*, tomul 3, nr. 5-6, 1993
6. Idem, *Mihai Viteazul și restaurarea imperiului Bizantin: mărturia ambasadurilor venețieni la Constantinopol.*, în *Persepective medievale*, Editura Nemira, București, 2002
7. Idem, *Mihai Viteazul și Roma*, în *Revista istorică.*, tom 5, nr. 1-2, 1994
8. Idem, *Mihai Viteazul, Cantacuzinii și marea bănie de Craiova*, în AIIA, „A. D. Xenopol”, XXV, partea II, 1998
9. Idem, *Relațiile între habsburgi și Rusia: misiunea la Moscova a lui Nicolae Warkotsch (1593)*, în *Revista istorică*, tom.IV, 1993 nr. 5-6
10. Idem, *Some Reflections on Michael the Brave's Denominational Policy*, în *Ethnicity and religion in Central and Eastern Europe*, Cluj, 1995
11. Andrei Pippidi, *Notes et documents sur la politique balkanique de Michel le Brave*, în *Revue Roumen de Histoire*, tom. XXIII, 1984, nr. 4
12. Anghel Gheorghe, *Ctitoria mitropolitană din Alba Iulia*, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, Cluj-Napoca, 2005
13. Arădeanul Eugen, *Contribuții cu privire la viața bisericească românească din părțile arădene în secolul al XVI- XVII-lea*, în *Mitropolia Banatului*, anul 32, nr. 4-6, 1982
14. *Arhivu pentru filologia și istoria*, editat de Timotei Cipariu, Blaj, 1867-1868, 1871-1872
15. Arimia Vasile, Mușat Mircea, *Mihai Viteazu și lupta de eliberare a popoarelor asuprite de imperiul otoman*, în *Din cronica relațiilor poporului român cu popoarele vecine*, Editura Militară, București, 1984
16. Barbălată Oana, *Biserica din Sibiu. Scurt Istoric*, în *R. A.*, nr. 1-2, 1999
17. Barbu Violeta, *Vlahii balcanici în epoca Contrareformei*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003
18. Bărbulescu Constantin, *Istoria antropologică și antropologia istorică: discuții din știința franceză*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, nr. 2, 1998
19. Barnea I., *Ctitoriile bisericești ale lui Constantin Brâncoveanu*, în, *BOR*, an CXV, nr. 1-6, 1997
20. Bichicean Gheorghe, *Religia românilor în cuprinsul Constituțiilor Aprobate(Dieta din anul 1653)*, în *Sargeția*, nr, 25, 1992-1994
21. Binder Pavel, *Contribuții privind domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *Revista de Istorie* , tom, 28, 1975, nr.4
22. Bodogae T. , *Mitropolitul Varlaam ca teolog*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, an XXXIII, nr. 11-12, 1957

23. Bolduma Viorel, *Politica confesională a lui Mihai Viteazul (1593-1601)*, în *Destin românesc*, an X, nr. 1, Chișinău-București, 2003
24. Borcea Liviu, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă și Constantin Șerban*, în *Crisia*, an. VII, Oradea, 1977
25. Borcea Liviu, *Scrisori de la Constantinopol. Un document cu privire la istoria Bisericii ortodoxe din Bihor în secolul al XVII-lea*, în *Familia*, nr1, 1996
26. Borcea Liviu, *Unitatea de acțiune românească a țărilor române în anii 1658-1660 oglindită în cronică transilvăneanului Ioan Szalárdi*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național (Valorificare- Cercetare) I*, RâmnicuVâlcea, 1980
27. Botez Al. A., *O scrisoare inedită a lui Mihai Viteazul către patriarhul Alexandriei Meletie Pigas*, în *BOR*, an LXXXIII, , nr. 5-6, 1965
28. Bulat T. G., *Mihai Vodă Viteazul și biserica Olteniei*, în *Mitropolia Olteniei*, Anul XXVII, nr. 5-6, 1975
29. Bulat Toma G., *Mihai Vodă Viteazul și biserica din Țara Românească, după izvoare noi*, în *BOR*, an XCVI, nr 5-6, 1978
30. Butuc Iosif, *Biserica ortodoxă română din Tinăud*, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradei, Oradea. Mărturii-evocări*, Oradea, 1980
31. Buzilă Ștefan, *Protopopii Năsăudului*, în *Arhiva Someșană*, nr. 27, 1940
32. Căndea Sp., *Ioan Cernea, episcopul Vadului. Luptător pentru dreptate și ortodoxie*, în *Mitropolia Ardealului*, an X, nr. 11-12, 1965
33. Căndea Sp., *Ioan, Mitropolitul Ardealului din timpul domniei lui Mihai vodă Viteazul*, în *Mitropolia Ardealului*, an X, nr. 11-12, 1965
34. Chelaru Rafael-Dorian, *Mihai Viteazul și iezuiții-câteva documente inedite din colecția microfîlme Vatican*, în *Arhivele Prahovei*, VI, 2001
35. Chiriac Aurel, *Planimetria bisericilor de zid din Bihor între secolele XII-XV*, în *Artă românească, artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002
36. Chițescu N. *Trei sute de ani de la „Răspunsul la catehismul calvinesc” al lui Varlaam al Moldovei*, în *BOR*, an LXIII, 1945,
37. Cincheza-Buculei Ecaterina, *Implicații sociale și politice în iconografia picturii medievale românești din transilvania secolelor XIV-XV. Sfinții militari*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, nr. 28, 1981
38. Eadem, *Ansamblul de pictură de la Leșnic-o pagină din istoria românilor transilvăneni din veacul al XIV-lea*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, tom 21, nr. 1
39. Ciora Elena, *Biserica din Bungard*, în *MA*, an, II, nr. 5-8, 1957
40. Ciuruș Teodor, *Popa Miron din Sîngiorz, ctitor de biserici*, în *BOR*, an, LCIV, nr. 7-8, 1978
41. Colotelo Mihai, *Zaconicul sfântului ierarh Sava Brancovici*, în *BOR*, LXXIX, nr. 7-8, 1962

42. Crăciun Maria, *Narativ și iconic: Rolul educativ și devoțional al iconografiei referitoare la sfinți în altarele poliptice din Transilvania*, în *Tentația Istorie*, Cluj- napoca, 2003
43. Creangă Corneliu, *Contribuția lui Constantin Brâncoveanu la zidirea unei biserici în Ocna Sibiului*, în *M.A.*, an XI, nr. 1-3, 1966
44. Crișan Ioan, *Monumente eclesiastice romanice din Bihor. Noi direcții de investigație arheologică*, în *Crisia*, XXXIX, 2009
45. Cristache Panait Ioana, Greceanu Eugenia, *Biserici românești din Țara Făgărașului*, în *M. A.*, an XVI, nr. 7-8, 1971
46. Cristache-Panait Ioana, *Alba Iulia mărturii arhitectonice ale continuității și unității românești*, în *BOR*, 1-2, 1983
47. Cristache-Panait Ioana, *Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească*, în *Buletinul comisiei Monumentelor Istorice*, 1970
48. Dávid Géza, *Limitations of conversion. Muslims and christians in the Balkans in the sixteenth century*, în *Frontiers of faith. Religious exchange and the constitutions of religious identities 1400-1750*, Budapest, 2001
49. Demény Ludovic, *Secuii și Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975
50. Dima Dumitru, *Mitropolitul Dionisie Rally Paleologul și legăturile lui cu Biserica și Țările Române*, în *BOR*, an LXXXIII, nr. 5-6, 1956
51. Dobre Alexandru, *Considerații etnofolclorice pe marginea unui eveniment deosebit: Intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba Iulia-1 noiembrie 1599*, în *Memoriile comisiei de folclor*, tom VII, 1993
52. Dragomir Silviu, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII*, în *Anuarul Academiei Române*, tomul 34, 1912
53. Idem, *Fragmente din Cronica lui George Brancovici*, extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională pe 1923*, Cartea Românească, București, 1924
54. Drăganu Nicolae, *Un manuscris apocrif religios ardelean din sec.al XV-lea?*, în „Dacoromânia”, vol.IX, 1936-1938
55. Drăganu, N. *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în „Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu,București, 1936,
56. Drăgulin Gheorghe, *Popa Neagoslav, un susținător al lui Mihai Viteazul, persecutat pentru drepturile românilor din Țara Bârsei*, în *BOR*, an CXXI, nr. 1-6, 2003
57. Drăguț Vasile, *Considerații asupra iconografiei picturilor murale gotice din Transilvania*, în *Buletinul monumentelor istorice*, XXXIX, 1970, nr. 3
58. Idem, *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradiei, Oradea. Mărturii-evocări*, Oradea, 1980
59. Idem, *Un portret necunoscut al lui Mihai Viteazul*, în *Buletinul monumentelor istorice*, nr. 4, 1972

60. Idem, *Un zugrav din Transilvania secolului al XV-lea, Ștefan de la Densuș*, în *Studii și comunicări de istoria artei*, tom, 13, nr.1, 1966
61. Drimba Vladimir, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tâlcului evangheliilor și „Molitvelnicului” diaconului Coresi*, în „*Studii și cercetări de istorie literară și folclor*”, anul IV,1955
62. Dumitran Ana, *Aspecte ale politicii confesionale a principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, în *Mediaevalia Transilvanica*, Tom, V-VI, 2001-2002, nr. 1-2, Satu-Mare, 2003
63. Eadem, *Calvinizarea-sinonim al maghiarizării? Cazul Turdaș*, în *Acta Musei Apulensis*, 34, 1997
64. Eadem, *Instituția protopopiatului în biserica românească din Transilvania în secolul al XVII-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, XXXII (1995)
65. Eadem, *Instituția soborului mare în biserica românească din Transilvania până la unirea cu biserica Romei*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, XLII, nr. 1-2, 1997
66. Eadem, *Noblețea prin cultură: Familia Pop din Daia*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series historica*, an 2-3, 1998-1999
67. Eadem, *Petrus Szászvárosi alias Pap de Lugoj. Considerații asupra statutului socio-economic al preotului român calvin în secolul al XVII-lea*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 4-5, 1999-2001
68. Eadem, *Preoți români ortodocși din Transilvania înnobilați în secolul al XVII-lea*, în *Cultura creștină*, seria nouă, anul VII, , nr.2-4, 2004
69. Eadem, *Privilegiile acordate preoților români de principii calvini ai Transilvaniei*, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu – in honorem Ion Toderășcu*, Iași, 2004
70. Dumitran Ana, Gudor Botand, *Înnobilarea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase*, în *Medievalia Transilvania*, II, nr. 1-2
71. Dumitran Ana, Mircea Ioan, *Din istoricul nobleței transilvane. Pe marginea unei diplome nobilitare colective*, în *Identitate și Alteritate*, nr.3, 2002, Cluj-Napoca
72. Dumitran Ana, Mircea Ioan, Gúdor Botond, *Noblețe prin cultură: Ioan Zoba din Vinț*, în *Apulum*, XXXVII, 2, 2000
73. Dumitran Ana, Mircea Ioan, *Noblețea prin cultură: Ștefan Stoia din Ciugud*, în *Anuarul Institutului de Cercetări socio-umane Gheorghe Șincai*, Târgu Mureș, tom. III-IV, 2000-2001
74. Dumitriu Claudia, *Ierarhi ortodocși români în misiuni diplomatice*, în *BOR*, an CXX, nr, 10-12, 2002
75. Dură Ioan V., *Figuri de ierarhi moldoveni: Mitropolitul Gheorghe Movilă*, în *Movilești. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I
76. Duzinchevici Gh., *Noui Documente de la Mihai Viteazul*, în *Revista Arhivelor*, an VII, nr. 2, 1946-1947
77. Edroiu Nicolae, *Cultura scrisă românească în Bihor în sec. XVII*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972

78. Idem, *Posesiunile domnilor Țării Românești și Moldovei în Transilvania (secolele XIV-XVI). Semnificații politico-sociale și cultural-istorice*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, Cluj-Napoca, 1994
79. Idem, *Posesiunile lui Mihai Viteazul în Transilvania și semnificațiile acestora(1596-1601)*, în *Mihai Viteazul și Transilvania*, Cluj-Napoca, 2005
80. Idem, *Posesiunile lui Mihai Viteazul în Transilvania. Semnificațiile cultural-istorice*, în *Analele Universității Oradea*, seria Istorie, Arheologie-Filozofie, Tom III, 1993
81. Felea Alina, *Impactul ottoman în viața cotidiană și mentalitatea orășenilor din Moldova în perioada mijl.sec.XVII-mij. Sec. XVIII*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2000, nr.3-4
82. Feneșan Costin, *Un manuscris ardelean din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII,1971
83. Georgescu Ilie, *Ierarhi români, soli diplomatici în veacurile XVI-XVII*, în *Studii Teologice*, seria a II-a, anul IX, nr. 1-2, 1957
84. Gherman Alin, *O psaltire româno-calvină necunoscută*, în *Lucrări și comunicări științifice*, Cluj, 1973
85. Gherman Mihai-Alin, *Un manuscris bălgrădean puțin cunoscut: Cartea de cântece de la 1642*, în *AUA-Philologica*, 2, 2001
86. Ghitta Ovidiu, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul-Episcopul Serghie*, în *Anuarul Institutului de Istorie și arheologie Cluj-Napoca*, an XXVII, 1985-1986
87. Gîlea Andrei, *O ctitorie a lui Matei Basarab în Ardeal. Biserica din comuna Porcești, județul Sibiu*, în *Omagiul înalt Preasfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940
88. Gîlea Andrei, *O ctitorie Transilvană a lui Matei Basarab din anul 1653*, în *M. A.*, anul III, nr. 1-2, 1958
89. Gonța Gheorghe, *Evoluția politică a Țării Moldovei în ultimul pătrat al secolului al XVI-lea*, în *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 3-4, 2000
90. Gorun Gheorghe, *Biserica românească din comitatele vestice ale Transilvaniei sub influență calvină (secolul al XVII-lea)*, în *Byzance apres Byzance. 550 de ani de la căderea Constantinopolului*, Oradea, 2003
91. Greceanu Eugenia, *Pătrunderea influențelor de tradiție bizantină în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania(până la sfârșitul veacului al XVII-lea)*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 1972, nr. 2
92. Guboglu Mihai, *Călătoria lui Evliya Celebi efendi în Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timișoara 1970
93. Gődör Botond, *Bod Péter și istoria bisericii românești din Transilvania*, în *AUA- Historica*, nr.4-5,1999-2001

94. Gűdor Botond, *De la Baroc la Iluminism: Petrus Bod ŝi valenęele discursului istoric preiluminist*, ın *Reconstituiri istorice. Idei, cuvânt, reprezentări, Omagiul profesorului Iacob Mărza*, ın *Aeternitas*, Alba Iulia, 2006
95. Hitchins Keith, *Clerul român din Transilvania înainte de unirea cu Roma*, ın *300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 2000
96. Holban T., *Din relațiile lui Mihai Viteazul cu Rușii*, ın *Revista istorică*, an. XXI, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1935
97. Iorga N., *Documente nouă, ın mare parte românești, relative la Petru Ŝchiopul ŝi Mihai Viteazul*, ın *AARMSI*, seria II, tom, XX, 1898
98. Idem, *Însemnări de cronică ale clericilor din Ŝcheii Brașovului*, ın *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. XII, 1933
99. Idem., *Schimbarea episcopilor moldoveni de Mihai Viteazul*, ın *Studii ŝi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IX, București, 1905
100. Idem, *Nichifor Dascălu, exarh patriarhal ŝi legăturile lui cu țările noastre (1580-1599)*, ın *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria a II-a, tom XXVII, București, 1905
101. Idem, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul ŝi Mitropolia Ardealului*, ın *AARMSI*, seria II, tom, XXVII, 1904-1905
102. Isopescu Cl., *Documenti inediti della fine del cinquecento*, ın *AARMSI*, seria III, tom X, 1929
103. Karalevskij Chiril, *Bernardino Qirini, episcop de Argeș*, ın *Revista catolică*, București, an IV, 1915, nr. 2
104. Kovács András, *Arta Transilvaniei ın epoca principatului*, ın *Istoria Transilvaniei*, vol II (de la 1541-1711), Cluj-Napoca, 2005
105. Lechințan Vasile, *Pictori români necunoscuți din primele decenii ale secolului al XVII-lea*, ın *Ars Transsilvaniae*, tom III, București, 2003
106. Legenda Denisa, *Copiști de manuscrise românești ın secolul al XVII-lea-profilul intelectual*, ın „Studii de istorie a Transilvaniei”, Cluj-Napoca, 1994
107. Literat Valer, *Din trecutul Bisericii românești din Făgăraș ın veacul al XVII-lea*, ın *Revista Teologică*, XXXIII, 1943
108. Literat Valer, Martin Jaray, *„Vizite” calvinești la preoții români din Țara Făgărașului. Un dar a lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraș*, ın *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Vol. VII, 1936-1938
109. Lukács Antal, *O diplomă de ınnobilarie inedită a unei familii de boieri-preoți Făgărașeni din anul 1633*, ın *In memoriam Radu Manolescu*, București, 2006
110. Lukács Olga, *Premisele juridice ale căsătoriilor mixte ın biserica reformată din Ardeal, secolele XVII-XIX*, ın *Căsătorii mixte ın Transilvania. Secolul al XIX-lea ŝi începutul secolului XX*, Arad, 2005

111. Lupaș Ioan, *Două inscripții de la biserica cea mai veche din Săliște*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, V, 1928-1930
112. Idem, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1927
113. Idem, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici. 1658-1661*, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, Vol. I, București, 1928
114. Idem, *Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi?*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, Vol. II, Cluj, 1940
115. Lupșa Ștefan, *Clerici români meșteșugari*, în *Studii Teologice*, an, II, , nr.7-8, 1950
116. Magina Adrian, *Confesiune și societate în Banatul montan la granița dintre ev mediu și modernitatea timpurie*, în *Crisia*, XXXVIII, 2008
117. Mareș Alexandru, *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Limba Română*, an XX; , nr. 6, 1971
118. Idem, *Data tipăririi Catehismului calvin 1640-1642?*, în *Limba Română*, an XXIII, nr. 3, 1974
119. Marinescu Dr. At. M., *Luteranismul, calvinismul și introducerea limbii române în bisericele din Ardeal*, în *A.A.R- M.S.I.*, seria a II-a, tom XXIV, 1901-1902
120. Mârza Iacob, *Biserica și viața religioasă la istoricul Zenovie Păclișanu (1886-1957)*, în *A.U.A.-Historica*, nr.7, 2003
121. Mârza Radu, *Implicarea familiei în diplomație la Mihai Viteazul: Practica trimiterii familiei proprii ca ostatică la partenerii politici*, în *Revista Bistriței*, XII-XIII, 1999
122. Mateiu I., *Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea. Studiu istoric*, în *Transilvania*, nr. 1, 2, 1911
123. Melchisedec Episcopul, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, în specialu cu calvinismul în veacul XVII-lea și cele doue Sinode din Moldova contra calvinilor*, extras din *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, Tom XII, 1890
124. Meteș Ștefan, *O româncă din Țara Românească rescumpără o tipografie și repară biserica calvină din Cluj în secolul al XVII-lea*, în *Revista Arhivelor*, I, nr. 1-3, 1924-1926
125. Miclăuș Lucian, *Evoluția spirituală a românilor sud-dunăreni-repere istorice*, în *Biserică și societate în Banat*, Timișoara, 2005
126. Miron Vasile, *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc. O păvăză a ortodoxiei românești în lupta contra protestantismului*, în *BOR*, an, XX, nr. 7-9, 2002
127. Nistor Ion I., *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *AAR MSI*, seria III, tom XXVIII, 1946
128. Idem, *Școala de copiiști din Șcheii Brașovului*, în „Astra”, anXV, nr.2, 1980
129. Niță Fănică, Mârza Iacob, *Atitudine și spirit critic la istoricul Augustin Bunea: Raporturi între ortodoxie și protestantism în Ardealul secolului al XVII-lea*, în *230 de ani de la înființarea Eparhiei române-unite de Oradea Mare*, Cluj- napoca, 2008

130. Păclișanu Zenovie, *Condamnarea episcopului Ilie Iorest (1640-1643)*, în *Cultura creștină*, anul 2, nr. 5, 1912
131. Idem, *Contribuții istorice privitoare la situația materială a preoșimii române din Ardeal și Ungaria*, în *Cultura creștină*, an VI, nr. 5, 1916
132. Idem, *Dijmele (decimele) românilor din Ardeal și Ungaria înainte de 1700*, în *Cultura creștină*, nr. 16, an 5, 1915
133. Idem, *Istoria Bisericii Române Unite*, Ediția a II-a, Partea I, *Perspective*, nr. 65-68, iulie 1994-iunie 1995, anul XVII
134. Idem, *Legăturile românilor ardeleni cu Reformațiunea în veacul al XVI-lea și XVII-lea*, în *Cultura creștină*, nr. 16, 17, 18, 19 anul I, 1911-1912
135. Idem, *Quinquagesima valachorum*, în *Cultura creștină*, nr. 3, 1914
136. Păcurariu M., *Ștefan Meteș-cercetător al istoriei bisericii românești*, în *Ștefan Meteș la 75 de ani*, Cluj-Napoca, 1977
137. Păcurariu Mircea, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în sec. XVI-XVIII*; în *Mitropolia Ardealului*, anul XIII; nr. 1-3, Sibiu, 1968
138. Idem, *Mitropolitul Iorest al Transilvaniei-La 300 de ani de la moartea sa*, în *BOR*, anul 96, nr. 9-10, 1978
139. Idem, *Viața bisericească a românilor din părțile nord-vestice ale Țării până la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Trepte vechi și noi în istoria eparhiei Oradea. Mărturii-evocări*, Oradea 1980
140. Pall Francisc, *Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumäniens*, în *F.V.K.*, tom 9, nr. 2, 1966
141. Páll Francisc, *Informații inedite despre refugiați bulgari în Banat spre sfârșitul sec. XVIII*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II., Timișoara, 1970
142. Peters Cristine, *Mural Paintings, Ethnicity and Religions Identity in Transylvania: The context for Reformation*, în *"Ethnicity and Religion in central and Eastern Europe"*, Cluj-Napoca, 1995.
143. Pillat Liviu, *Între Roma și Constantinopol. Biserica și puterea în vremea lui Ieremia Movilă, în Movești. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II, Suceava, 2006
144. Pop Ioan Aurel, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în *Nobilimea românească din Transilvania-Az erdélyi román nemesség*, Satu Mare, 1997
145. Pop Ioan Aurel, *Identitate și alteritate în Transilvania în timpul confruntărilor din anii 1599-1601*, în *Radu Manolescu*, București, 1996
146. Pop Ioan-Aurel, *Decizii referitoare la români în dietele Transilvaniei din timpul lui Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Cluj-Napoca, 2005
147. Pop Ioan-Aurel, *Mihai Viteazul și Transilvania*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 2005

148. Pop Ioan-Aurel, *Patriarhul Kiril Lukaris despre unitatea etno-confesională a românilor*, în *Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiul profesorului Nicolae Edroiu*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2003
149. Popa At., M. Neagu, *Monumente de limbă și literatură veche: Codicele sibian și Cazania de la Cluj, sec. XVII*, în *Mitropolia Ardealului*, an XXVI; nr. 7-9, 1981
150. Popa At., *Bisericile vechi din Lupșa*, în *Acta Musei Napocensis*, XIII, 1976.
151. Idem, *Texte vechi în Cazania lui Varlaam*, în *Mitropolia Ardealului*, an X, nr. 1-3, 1965
152. Popa Atanasie, *Monumente de limbă românească. Codicele Astra din Sibiu*, în *Mitropolia Ardealului*, an VIII, nr. 7-8, 1963
153. Idem, *Un cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: Popa Pătru din Tinăud*, în „*Limbă și literatură*”, an XXI, 1969
154. Idem, *Cărturari bihoreni: Popa Ursu din Cotiglet secolul XVII*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, an XLIV, nr. 5-6, 1968
155. Idem, *A existat o Cazanie moldovenească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în *Cercetări de lingvistică*, an X, nr. 1-2, 1965
156. Popescu Anicuța, *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara românească și Moldova în secolul al XVII-lea*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 23, nr. 1, 1970
157. Rusu A. Adrian, *Aspecte din istoria protopopiatului Hațeg la sfârșitul secolului XVII*, în *Mitropolia Banatului*, XXV, nr. 3-4, 1985
158. Rusu A. Adrian, *Aspects de la Réforme parmi les nobles du Hațeg aux XVI-eme et XVII-eme*, în *Colloquia*, I, nr. 2, 1994 (1996)
159. Rusu Adrian Andrei, *Nobilimea românească și biserica în secolul al XV-lea (exemplul hațegan)*, în *Nobilimea românească din Transilvania-Az erdélyi román nemesség*, Satu-Mare, 1997
160. Sabău Nicolae, *Ikon Lakrymans: De la Hodighitria Niculei la Vera Effigiens B(eatae) V(irginis) Mariae Flentis Claudiopoli I*, în *Ars Transsilvaniae*, XVIII, 2008
161. Semkovics Laurențiu-Ștefan, *Diploma de înnobilitare cu stemă acordată de principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea Lui Ioan Fonnai, preot român din Remetea Chioarului*, în *B.O.R.*, an CXVIII, nr. 7-12, 2000
162. Sipos Gábor, *Calvinismul la români în Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea*, în Marius Diaconescu (coordonator), *Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség*, Satu Mare, 1997
163. Idem, *Consistoriul Reformat Suprem și problema Unirii religioase a românilor*, în *Annales Univesitatis Apulensis, series Historica*, nr. 6
164. Idem, *Román református ekleziák oltolamlevele 1700-ból*, în *Eurapa Balcanica-Danubiana Carpathica, Annales*, 2

- 165.Solcan Șarlota, *Făgărașul în istoria românilor(secolele XVI-XVII)*, în *Istoria României. Pagini Transilvane*, Cluj-Napoca, 1994
- 166.Eadem, *Căsătorii mixte din Transilvania în Evul Mediu*, în *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc sec. XVII-XXI. Studii de demografie istorică*, Arad, 2006
- 167.Eadem, *Familia preoțească în satul românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Biserica și societate. Studii istorice*, Arad, 2005
- 168.Stoicescu Nicolae, *Mănăstirea Brâncoveanu din Sâmbăta de Sus, un simbol al legăturilor religioase și culturale dintre Transilvania și Țara românească*, în *M. A.*, nr. 1-2, 1986
- 169.Sulică N., *Cronica Protopopului Vasile din Brașov*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Vol. IX, Sibiu
- 170.Szegedi Edit, *Comemorarea sfinților în Transilvania protestantă (sec. XVI-XVIII)*, în *Banatica*, XIX, 2009
- 171.Șerban Constantin, *Mihai Viteazul și Malaspina de San Severo*, în *R. I.*, Tom, 28, nr. 4, 1975
- 172.Șerbănescu Nicolae I., *Legăturile Patriarhului Meletie Pigas cu Țările Române*, în *BOR*, anul LXIV(1946), nr. 7-9
- 173.Idem, *S-a ținut un sinod antiunionist la Iași în anul 1595 ?*, *B.O.R.*, an LXXXI, nr. 7-8, 1963
- 174.Șipoș Sorin, *Tratatul de la Alba Iulia din 20 mai 1595 și implicațiile sale*, în *Analele Universității Oradea. Seria Arheologie Istorie*, tom. XII, Oradea, 2002
- 175.Ștefănescu Ștefan, *Mihai Viteazu. Între „Respublica christiana” și monarhia absolută*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, Fundația culturală română, Cluj-Napoca, 1994
- 176.Idem, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol.V, 1962
- 177.Teodor Maria, *Istoriografia iluministă română și Reforma*, în *A.I.I.A-“A.D. Xenopol”*, XXI, 1984
- 178.Teodor Pompiliu, *Politica confesională a habsburgilor în Transilvania(1692-1659). Cazul românesc*, în *Caietele David Prodan*, anul I , nr. 2, 1994
- 179.Idem, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *R.I.*, tom 4, nr. 5-6, 1993
- 180.Totoi Georgeta, *Date noi în legătură cu Logofătul Ivan Noroceia din Pitești*, în *Apulum*,
- 181.Trâpcea Teodor N., *Timișoara în timpul stăpânirii turcești*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974
- 182.Tüdös S. Kinga, *Testamentul voievodului Gavril Movilă și al soției sale, Elisabeta Zolyomi*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol.XXV, 2007
- 183.Vârcioroveanu M., *Mihai Viteazul în predica iezuitului Piotr Skarga*, în *B.O.R.*, anul, XCIII, nr. 5-6, 1976

